

ΔΥΟ ΠΛΑΤΕΙΕΣ ΣΤΑ ΠΑΤΗΣΙΑ. ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΕ ΜΙΑ ΓΕΙΤΟΝΙΑ*

Κωνσταντίνα Μπαλαφούτα

Οι πλατείες της μελέτης

Η πλατεία του Αγίου Ανδρέα και η πλατεία Καλλιγά βρίσκονται στη συνοικία της πλατείας Αμερικής, του βου διαμερίσματος του Δήμου Αθηναίων. Η συνοικία αυτή αποτελεί μία από τις πιο πυκνοκατοικημένες και πυκνοδομημένες περιοχές της Αθήνας. Χαρακτηρίζεται ως περιοχή κέντρου πόλης και αποτελείται από διάφορες γειτονιές οι οποίες προϋπήρχαν ή αναπτύχθηκαν αυθαίρετα στο διάστημα του μεσοπολέμου. Σήμερα αποτελεί μία από τις «προβληματικές» περιοχές της Αθήνας (πυκνή δόμηση, έλλειψη υποδομής, ρύπανση, κακή φήμη κ.λπ.), όπου ο αρχικός πληθυσμός αντικαθίσταται σταδιακά από μετανάστες.

Η πλατεία του Αγ. Ανδρέα (Σχ. 1) βρίσκεται στη συμβολή των οδών Λευκωσίας και Κνωσού, οι οποίοι είναι και άξονες της περιοχής. Έχει τραπεζοειδές σχήμα, με μια συστάδα δένδρων στη βόρεια πλευρά που σχηματίζει απροσπέλαστο κήπο, και τον παλιό ναό του Αγ. Ανδρέα, του 16ου αιώνα, στη νότια. Μεταξύ των δύο σημείων υπάρχει ανοικτός χώρος — πέραςμα με μερικά περιμετρικά παγκάκια. Γύρω από την πλα-

τεία έχει αναπτυχθεί το τοπικό εμπορικό κέντρο.

Η πλατεία Καλλιγά (Σχ. 2) βρίσκεται 50 μ. ανατολικά της προηγούμενης. Η κάτοψη έχει παραλληλόγραμμο σχήμα με μεγάλο περιμετρικό πεζοδρόμιο και κήπους, οι οποίοι διακόπτονται από τις εισόδους στο κεντρικό ευρύχωρο τμήμα που φιλοξενεί παιδική χαρά. Γύρω από την πλατεία βρίσκονται δύο καφετέριες και μία ταβέρνα.

Συγκριτικά, οι δύο πλατείες σήμερα προσφέρουν διαφορετικές λειτουργίες στους επισκέπτες τους. Η πλατεία του Αγ. Ανδρέα συγκεντρώνει τις θρησκευτικές και τις εμπορικές λειτουργίες της περιοχής, ενώ η πλατεία Καλλιγά έχει αναλάβει τον τομέα της αναψυχής και της διασκέδασης. Η κοντινή απόσταση μεταξύ τους δημιουργεί ουσιαστικά μία κεντρική πλατεία της περιοχής. Για το λόγο αυτό μελετήθηκαν και οι δύο πλατείες, αφού αποτελούν έναν οργανισμό.

Οι πλατείες και οι χρήστες

Σύμφωνα με μελέτες σύγχρονων ερευνητών, η εμφάνιση των γυναικών στο δημόσιο χώρο καταγράφεται ως ένα από τα αποτελέσματα των πολλών και ραγδαίων οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ένταξή τους

όμως στο δημόσιο χώρο δεν χαρακτηρίστηκε ταυτόχρονα και με ανάλογη ελευθερία επιλογής τρόπων και χρήσεων. Περιορίστηκε από τις πεποιθήσεις της κάθε εποχής σχετικά με το κοινωνικό φύλο, δηλαδή το σύνολο των χαρακτηριστικών και συμπεριφορών εκείνων που προσδιορίζουν τι σημαίνει να είσαι «άντρας» ή «γυναίκα» σε μία συγκεκριμένη κοινωνία / τόπο / ιστορική στιγμή.

Η ανάπτυξη των πλατειών της μελέτης συνέπεσε χρονικά με τις παραπάνω εξελίξεις. Συνοπτικά αναφέρουμε ότι αρχικά γύρω από τις πλατείες αναπτύχθηκε γειτονιά στα πρότυπα εκείνης της εποχής. Οι πεποιθήσεις τότε ήθελαν την ανύπαντρη γυναίκα προστατευμένη από την οικογένειά της και την παντρεμένη προστατευμένη από το σύζυγό της. Μόνος χώρος εκτόνωσης των γυναικών αυτών ήταν ο γνώριμος δημόσιος χώρος της γειτονιάς, στον οποίο ελλοχεύουν οι λιγότεροι δυνατοί κίνδυνοι. Ειδικά η πλατεία του Αγ. Ανδρέα είχε επιτύχει τους σκοπούς για τους οποίους δημιουργήθηκε, σε αντίθεση με την πλατεία Καλλιγά, που για πολλά χρόνια έψαχνε να βρει την ταυτότητά της.

Από τότε έως σήμερα πολλά έχουν αλλάξει όχι μόνο στη δομή της ίδιας της γειτονιάς αλλά και στη νοοτροπία του κόσμου που την απαρτίζει. Η μεγαλύτερη αλλαγή που συ-

* Διάλεξη τελειόφοιτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, Δεκέμβριος 2002. Επιβλέπουσα: Ντ. Βαίου.

- συμπλήρωση ερωτηματολογίου που δόθηκε στους θαμώνες·
- συνεντεύξεις με σερβιτόρους και ιδιοκτήτες των καφετεριών·
- συνεντεύξεις με κατοίκους της περιοχής.

Συμπεράσματα της μελέτης

Οι χρήστες των δύο πλατειών αποτελούνται από άντρες και γυναίκες όλων των ηλικιών, με συχνότερες τις ηλικίες μεταξύ των 20 και 40 ετών. Είναι κυρίως αλλοδαποί, αλβανικής καταγωγής, ενώ Έλληνες παρατηρήθηκαν λίγοι υπερήλικες. Οι νεαροί άντρες προτιμούν να κάθονται στις καφετέριες της πλατείας Καλλιγά, ενώ οι γυναίκες στην παιδική χαρά στο κέντρο της ίδιας πλατείας συνοδεύοντας τα παιδιά τους. Οι ώρες επίσκεψης μοιράζονται μεταξύ πρωινών και απογευματινών για τις γυναίκες και μεσημεριανών και βραδινών για τους άντρες. Η πλατεία του Αγ. Ανδρέα είναι περισσότερο πέρασμα μεταξύ των αγορών στα καταστήματα που βρίσκονται περιμετρικά, και μόνο για τους υπερήλικες αποτελεί ένα ήσυχο μέρος στάσης. Οι περισσότερες αριθμητικά γυναίκες κατά τη διάρκεια της ημέρας μετρήθηκαν στη περιοχή του Αγ. Ανδρέα, ενώ οι περισσότεροι άντρες στην Καλλιγά.

Ως προς την ασφάλεια που παρέχουν οι δύο πλατείες, οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους θαμώνες αλλά και από τις συνεντεύξεις διαχωρίζουν σε ασφαλή την πλατεία Αγ. Ανδρέα και μη ασφαλή την Καλλιγά. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθούμε στις θετικές απαντήσεις που δόθηκαν από τις αλλοδαπές γυναίκες σχετικά με τη πλατεία Καλλιγά. Μία απόπειρα αιτιολόγησης γίνεται αν αναλογιστούμε ότι οι λόγοι για τους οποίους επισκέπτονται

την πλατεία χωρίς να συνοδεύονται από άνδρες είναι μόνο για το παιχνίδι των παιδιών τους σε ώρες αιχμής, όπου δεν υπάρχουν ιδιαίτεροι κίνδυνοι. Σε επισκέψεις άλλης μορφής συνοδεύονται και άρα είναι «προστατευμένες». Όσον αφορά το αποτέλεσμα των απαντήσεων, στο οποίο οι άντρες γενικά δείχνουν να μη νιώθουν ασφαλείς βραδινές ώρες στις πλατείες, την απάντηση θα την αναζητήσουμε στις συνεντεύξεις που πήραμε από τους κατοίκους. Στο ερώτημα που τέθηκε αν οι ίδιοι θα κυκλοφορούσαν βραδινές ώρες στις πλατείες η απάντηση ήταν ότι, αν και είναι επικίνδυνες οι πλατείες, οι ίδιοι δεν έχουν μεγάλο φόβο. Παρόλο δηλαδή που ο κίνδυνος αναγνωρίζεται, αφήνεται να εννοηθεί ότι αφορά άλλους περισσότερο αδύναμους (τις γυναίκες).

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι οι πλατείες αντιμετωπίζονται διαφορετικά η κάθε μία:

- η μία είναι για τη διασκέδαση και τη βόλτα και η άλλη πέρασμα για τα ψώνια και την εκκλησία·
- η μία έχει θαμώνες νεαρής κυρίως ηλικίας, ενώ η άλλη ηλικιωμένους·

- στη μία πηγαίνουν κυρίως άντρες, στην άλλη γυναίκες.

Αλλά και διαφορετικά επιβάλλουν οι πλατείες το χαρακτήρα τους στους επισκέπτες τους: η μία θεωρείται επικίνδυνη και ανασφαλής και η άλλη όχι. Μπορούμε λοιπόν να εκφράσουμε την άποψη ότι η Καλλιγά είναι μία «αντρική» πλατεία και η πλατεία Αγ. Ανδρέα «γυναικεία».

Η πλατεία του Αγ. Ανδρέα, μέσα από την ιστορική αναζήτηση, μπορεί να χαρακτηριστεί ως χώρος που εξυπηρετούσε αρχικά τις γυναίκες και τις ανάγκες τους, τόσο τις καθημερινές όσο και της αναπνυχής. Ακόμα και τα μαγαζιά έχουν παραμεί-

Επισκέπτες της πλατείας του Αγίου Ανδρέα

νει τα περισσότερα ίδια, αλλά και αυτά που προστέθηκαν αφορούσαν τις γυναίκες (κομμωτήρια, ρούχα, καλλυντικά κ.λπ.). Με την εγκατάσταση των αλλοδαπών στην περιοχή άλλαξαν βέβαια κάποια πράγματα, αλλά όχι αυτά που θα περίμενε κανείς. Παρ' όλη τη διαφορετική κουλτούρα της κάθε εθνικότητας, το ήδη υπάρχον ύψος της πλατείας φάνηκε πιο δυνατό και τους ανάγκασε κατά κάποιον τρόπο να υιοθετήσουν την ίδια συμπεριφορά με αυτήν που είχαν οι Έλληνες γείτονές τους. Έτσι, η παρουσία των αλλοδαπών εκεί είναι υποτονική και μάλλον αντιγράφει κάποιες συνήθειες ή τρόπους από τους Έλληνες.

Δεν συνέβη το ίδιο όμως και στην πλατεία Καλλιγά. Η πλατεία αυτή ανέκαθεν είχε ένα νεανικό πρόσωπο, το οποίο όμως άρχισε να βρει εξαιτίας της πολύ έντονης παρουσίας στην περιοχή της πλατείας του Αγ. Ανδρέα, που την είχε επισκιάσει για κάποια χρόνια. Όταν οι ισορροπίες μεταξύ τους άρχισαν να αλλάζουν, η Καλλιγά άρχισε να αποπνέει το κοινό της, που ήταν κυρίως νέοι και των δύο φύλων. Όμως αυτό δεν κράτησε πάνω από μία δεκαετία. Όταν εγκαταστάθηκαν αλλοδαποί στη περιοχή, νέοι οι περισσότεροι, ήταν πολύ πιο εύκολο να αντικαταστήσουν το κοινό της πλατείας Καλλιγά παρά να αλλάξουν το ύψος της πλατείας του Αγ. Ανδρέα. Επιπλέον, εδώ υπήρχαν πολύ περισσότερες πιθανότητες προσαρμογής του χώρου στις δικές τους συνήθειες, πράγμα το οποίο και έγινε. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα τη δυσαρέσκεια των Ελλήνων που είχαν απομείνει και τη σταδιακή απομάκρυνσή τους από το χώρο.

Σχετικά με τον τρόπο χρήσης της πλατείας Καλλιγά από τους επισκέπτες, οι παρατηρήσεις μας οδήγησαν κατ' αρχάς στο συμπέρασμα ό-

τι σε άλλα σημεία υπερισχύει το αντρικό φύλο και σε άλλα το γυναικείο. Οι άντρες δείχνουν να υπερισχύουν στις καφετέριες ενώ οι γυναίκες στην πλατεία. Ιδιαίτερα στο κέντρο της Καλλιγά υπήρχε μεγαλύτερη συγκέντρωση γυναικών απ' ό,τι αντρών. Ο χώρος αυτός χρησιμοποιείται κατά πλειοψηφία από τις γυναίκες κάθε ηλικίας κυρίως για να παίξουν τα παιδιά/εγγόνια τους στην παιδική χαρά. Θα μπορούσαμε να πούμε χωρίς υπερβολή ότι η πλατεία Καλλιγά δημιουργεί έναν ιδιωτικό χώρο, μια εσωτερική αυλή μέσα σε έναν ανοιχτό και δημόσιο χώρο. Και το εσωτερικό της μπορεί να θεωρηθεί «γυναικείος χώρος».

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, η πλατεία Καλλιγά έχει μοιραστεί χωρικά αλλά και χρηστικά. Το ένα κομμάτι αφορά τις γυναίκες και βρίσκεται στο κέντρο της, και το άλλο αφορά τους άντρες και βρίσκεται στις καφετέριες. Αναλύοντας τώρα τη στάση του κάθε χρήστη στο «χώρο» του, σαφώς εντοπίζεται ότι οι άντρες στις καφετέριες έχουν έντονη παρουσία και κυριαρχική διάθεση. Είναι δηλαδή στο σημείο αυτό το κυρίαρχο φύλο. Στο κέντρο της πλατείας παρατηρείται μία, από πρώτη άποψη, κυριαρχία των γυναικών. Όμως η στάση τους καθόλου δεν υποδηλώνει κυριαρχική παρουσία. Κάνουν ξεκάθαρο το λόγο για τον οποίο βρίσκονται εκεί, δηλαδή για να παίξουν τα παιδιά, και με αυτό ασχολούνται επιβλέποντας ή συμμετέχοντας. Έτσι, ενώ οι άντρες κυριαρχούν στο «χώρο» τους δυναμικά, οι γυναίκες χαρακτηρίζουν τον «δικό» τους με διακριτικότητα.

Θέλουμε εδώ να σημειώσουμε ότι, παρόλο που οι περισσότερες αλλοδαπές γυναίκες που βρέθηκαν στη πλατεία και συμπλήρωσαν ερωτηματολόγιο δήλωσαν ότι τη χρησι-

Επισκέπτες της πλατείας Καλλιγά

μοποιούν κυρίως για τις καφετέριες, δεν διαπιστώθηκε σε καμία παρατήρηση η ύπαρξή τους στο συγκεκριμένο χώρο, ούτε καν τις αργίες. Για το λόγο αυτό διατηρούμε μια μεγάλη επιφύλαξη ως προς το πόσο η συγκεκριμένη ερώτηση απαντήθηκε με βάση τη πραγματικότητα ή το τι θα ήθελαν αυτές οι γυναίκες να ισχύει! Λαμβάνοντας υπόψη μας και το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αλλοδαπών της περιοχής ανήκει στην αλβανική εθνικότητα, όπου οι σχέσεις μεταξύ των φύλων βρίσκονται σε επίπεδα ανισότητας και προκαταλήψεων, μπορούμε να δικαιολογήσουμε γιατί κάποια πράγματα σήμερα στην πλατεία είναι περισσότερο «φωναχτά» και για πολλούς «ενοχλητικά».

Η ελάχιστη παρουσία γυναικών στις καφετέριες αντιπροσωπεύεται κυρίως από Ελληνίδες, οι οποίες όμως διατηρούν και αυτές μια συγκεκριμένη στάση. Δεδομένου ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των Ελληνίδων που παρατηρήθηκαν στις καφετέριες ήταν από άλλη περιοχή και έρχονταν εδώ προσκεκλημένες από κατοίκους, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Ελληνίδες κάτοικοι, προφανώς για όλους τους παραπάνω λόγους, δεν επισκέπτονται πλέον την πλατεία Καλλιγά.

Στην πλατεία του Αγ. Ανδρέα δεν παρατηρήθηκαν ανάλογες τάσεις. Αν και έχει παρόμοια κάτοψη με αυτή της Καλλιγά, δεν διαπιστώθηκε διαφοροποίηση στη χρήση του κέντρου από αυτό της περιμέτρου. Βέβαια, οι είσοδοι στο κέντρο της

πλατείας είναι ανοιχτοί και δεν δημιουργούν την εντύπωση ενός κεντρικού και «νοητά κλειστού» χώρου, αλλά μάλλον διαδρόμου περάσματος. Τα σημεία στα οποία παρατηρήθηκε κάποια προτίμηση για στάση από τον κόσμο ήταν τα παγκάκια δίπλα στην εκκλησία και εκείνα κατά μήκος της Κνωσού, όπου εντοπίστηκε μια διαδοχή χρηστών, με ηλικιωμένους άντρες να κάθονται τα πρωινά και νέες αλλοδαπές τις αργίες και κάποια απογεύματα. Αριθμητικά το φύλο που υπερισχύει είναι το γυναικείο, χωρίς όμως αυτό να διαφοροποιεί τη στάση τους στο χώρο. Η παρουσία τους είναι μάλλον ταυτισμένη με τα ψώνια παρά με την αναψυχή ή κάτι άλλο.

Οι πλατείες της μελέτης λοιπόν έχουν κοινωνικό φύλο και ανάλογες χρήσεις. Οι άντρες έχουν περισσότερες ευκαιρίες πρόσβασης, εξυπηρέτησης και διασκέδασης και έχουν οικειοποιηθεί σημεία στα οποία αισθάνονται κυρίαρχοι, σε αντίθεση με τις γυναίκες, που τα σημεία που τις χαρακτηρίζουν είναι μόνο για εξυπηρέτηση (αγορές, βόλτα παιδιών). Οι Έλληνες είναι πολύ λίγοι, ενώ οι Ελληνίδες κάτοικοι τις αποφεύγουν. Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η πλατεία του Αγ. Ανδρέα διατηρεί τη γυναικεία της απόχρωση επειδή ποτέ δεν έγινε κάποια ουσιαστική αλλαγή στον περιβάλλοντα χώρο και στις χρήσεις, ενώ η πλατεία Καλλιγά ενίσχυσε το ήδη υπάρχον αντρικό της πρόσωπο καθώς αφέθηκε να διαμορφωθεί από τους καινούργιους χρήστες της.